

УДК 316.62-053.81

ДЕЗАДАПТИВНА ПОВЕДІНКА МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА.

Смук Оксана Тарасівна

Соціальна дезадаптація, викликана сукупністю чинників соціального, психологічного, психосоматичного характеру, приводить до деформації основних потреб неповнолітнього, потреб в повноцінному розвитку і самореалізації.

Ключові слова: соціальна дезадаптація, адаптація, ресурсні можливості організму, динамічні стереотипи, психологічний комфорт, самооцінка, фрустрація.

Українське суспільство, як і будь-яке інше, не існує ізольовано, у замкненому просторі, воно зазнає впливу та взаємопроникнення різних культурних традицій. Відбувається процес трансформації суспільних відносин під впливом інтеграційних процесів, взаємодії різних культур, змінюється система пріоритетів і цілей. Це, зокрема, проявляється у змінах мети, засобів її досягнення, ціннісних орієнтацій і поведінкової моралі особистості.

У цьому сенсі на особливу увагу заслуговують процеси, які відбуваються у молодіжному середовищі. Адже саме молоді люди є тим матеріалом, що найбільше піддається зовнішнім впливам. Вони, як правило, не обтяжені суперечливим досвідом минулого з притаманними йому ціннісними і поведінковими установками. Молодь, яка визначає майбутнє будь-якого суспільства,

вже сьогодні істотно впливає на його змістові характеристики.

У вітчизняній літературі розглядаються декілька підходів до вивчення проблеми дезадаптованої поведінки. Перший з них передбачає роботу з "важкими підлітками" (А.С.Белкін, С.І.Подмазін), другий підхід характеризується більшою заглибленістю у вивчення психо-соціальних причин (Б.І.Алмазов, І.С.Кон), третя група дослідників розглядає психіатричний аспект девіантності (А.Є.Лічко, Е.Г.Ейдеміллер).

На порозі соціальної зрілості молоді люди перебувають у стані особливо активного пошуку та відбору цілей, життєвих перспектив, а також шляхів і засобів їх досягнення. Період соціалізації молодшої людини, що є процесом її включення у все різноманіття суспільного життя, супроводжується досягненням соціальної зрілості, початком самостійної виробничої діяльності, набуттям професії, одним із наслідків цього процесу є досягнення рівноправного становища в суспільстві. Ці та інші зміни в соціальному статусі молодшої людини супроводжуються становленням характеру, світогляду, ідейних позицій, системи поглядів та переконань.

У справі вироблення ефективних превентивних методів велику роль відіграє з'ясування суті і змісту процесів життєвого самовизначення молодшої людини. Ці процеси поділяються на:

соціальне, політичне, професійне та економічне самовизначення. Складний комплекс проблем, пов'язаний з цими процесами, і призводить до дезадаптованої поведінки.

В українському законодавстві (закон України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” від 5 лютого 1993 р.) вказано, що молодь це молоді громадяни України віком від 14 до 28 років”

Отже, в умовах інтенсивних соціальних змін останнього десятиліття необхідність формування адаптивності молоді особистості, яка забезпечила б пристосування її до сучасного соціуму, є надзвичайно актуальною проблемою.

Феномени соціальної адаптації та дезадаптації складні, багатоспектні і взаємопов'язані, вони стосуються характеристик як певних психологічних станів, процесів та їх результатів, так і особистісних властивостей людини.

Зміст, в якому поняття адаптація вживається в сучасній науковій літературі, бере початок від латинського *adaptare* – пристосувати, налагоджувати, влаштувати [1, с.21].

Поняття адаптація, адаптованість, адаптивність виступають об'єктом наукового аналізу у фізіологічних, філософських, педагогічних, психологічних, медичних дослідженнях.

Зміст адаптації розкривається такими допоміжними термінами як :

- а) адаптування – власне процес адаптації;
- б) адаптованість – стан організму в результаті успішного здійснення цього процесу;
- в) адаптивний цикл – сукупність процесів від початкового стану організму і до кінцевого;
- г) адаптивний ефект – відмінності в стані організму до початку і завершення процесу адаптації;
- д) адаптивна ситуація – конкретний момент взаємодії організму та середовища, що відображає необхідність адаптивних перебудов [2].

Складність використання терміну «адаптація» значною мірою обумовлена тим, що в сучасній науці ним позначають і процес (зміни, що відбуваються з людиною у нових життєвих умовах) і результат цих змін. Основні відмінності в цих розуміннях обумовлені новими для пізнання багатьох соціально-психічних явищ ускладненнями і неможливістю чітко відокремити процесуальні аспекти психічного життя від результативних. Адже, психіка людини функціонує таким чином, що будь-який, навіть локальний результат в ході змін, що відбуваються, не відокремлюється від процесу, завдяки якому був досягнутий, а відразу ж включається в нього. Таким чином, кожен результат є проміжним, оскільки відбувається подальше функціонування явища.

При статичному розгляді адаптація може бути представлена як послідовна зміна відносно стабільних періодів, коли досягається визначена рівновага між індивідом та середовищем. Ця рівновага фактично умовна, оскільки стан людини постійно змінюється під впливом безперервно діючих зовнішніх та внутрішніх факторів.

Термін "дезадаптація", достатньо неоднозначний, що виявляється перш за все в оцінці ролі і місця станів дезадаптації по відношенню до категорій "норма" і "патологія". Звідси - трактування дезадаптації як процесу, що протікає поза патологією і пов'язаного з відмовою від одних звичних умов життя і, відповідно, звикання до інших [2]. Під дезадаптацією розуміють порушення, що виявляються при акцентуації характеру [3]. Оцінка невротичних порушень, невротичних станів як найбільш універсальних проявів психічної дезадаптації [4]. Термін "дезадаптація", що вживається відносно психічних хворих, означає порушення або втрату повноцінної взаємодії індивіда з навколишнім світом.

Ю.А.Александровський визначає дезадаптацію як "поломки" в механізмах психічного пристосування при гострому або хронічному емоційному стресі, які активізують систему компенсаторних захисних реакцій. На думку С.Б.Семичева, в понятті "дезадаптація", слід розрізняти два значення. У широкому сенсі мають на увазі розлади адаптації (включаючи і непатологічні її форми), у вузькому сенсі дезадаптація припускає лише передхворобу, тобто процеси, що виходять за межі психічної норми, але не досягають ступеня хвороби. Дезадаптація розглядається як один з

проміжних станів здоров'я людини від норми до патології, найбільш близьке до клінічних проявів хвороби [4]. В.В.Ковалев характеризує стан дезадаптації як підвищену готовність організму до виникнення того або іншого захворювання, що формується під впливом різних несприятливих чинників. При цьому опис проявів дезадаптації вельми схожі з клінічним описом симптоматики прихрондонних нервово-психічних порушень.

Якщо поняття соціально-психологічної адаптації відображає явища включеності взаємодії і інтеграції із спільністю і самовизначення в ній, а соціально-психологічна адаптація особи полягає в оптимальній реалізації внутрішніх можливостей людини і його особового потенціалу в соціально значущій діяльності, в здатності, зберігаючи себе як особа, взаємодіяти з навколишнім соціумом в конкретних умовах існування (про що вже зазначалось), то соціально-психологічна дезадаптація розглядається більшістю авторів як процес порушення гомеостатичної рівноваги особи і середовища, як порушення пристосування індивіда через дію тих або інших причин; як порушення, обумовлене "невідповідністю природжених потреб особи обмежуючій вимозі соціального середовища; як нездатність особи адаптуватися до власних потреб і домагань.

Цікава позиція А.В.Петровського який визначає процес соціально-психологічної адаптації як вид взаємодії особистості з навколишнім середовищем, в ході якого узгоджуються і очікування його учасників [5]. При цьому автор підкреслює, що найважливішим компонентом адаптації є узгодження самооцінок і домагань суб'єкта з його можливостями і реальністю соціального середовища, що включає як реальний рівень, так і потенційні можливості розвитку середовища і суб'єкта, виділення індивідуальності особи в процесі його індивідуалізації і інтеграції у даному конкретному соціальному середовищі через отримання соціального статусу і здатності індивіда пристосуватися до даного середовища.

Суперечність між метою і результатом, як припускає В.А.Петровський, неминуче, але в нім джерело динаміки індивіда, його існування і розвитку. Так, якщо мета не досягнута, вона спонукає продовжити активність в заданому напрямі. "Те, що народжується в спілкуванні, виявляється неминуче іншим, чим наміри і спонуки людей, що спілкуються. Якщо вступаючи в спілкування займають егоцентричну позицію, то це складає очевидну передумову розпаду спілкування" [5].

Розглядаючи дезадаптацію особи на соціально-психологічному рівні, виділяють три основні різновиди дезадаптованості особи:

а) стійка ситуативна дезадаптованість, яка має місце тоді, коли особа не знаходить шляхів і засобів адаптації в певних соціальних ситуаціях (наприклад, у складі тих або інших малих груп), хоча робить такі спроби -цей стан можна співвіднести із станом неефективної адаптації;

б) тимчасова дезадаптованість, яка усувається за допомогою адекватних адаптивних заходів, соціальних і внутрішньопсихічних дій, що відповідає нестійкій адаптації.

в) загальна стійка дезадаптованість, що є станом фрустрації, наявності якого активізує становлення патологічними захисні механізми організму.

Серед проявів психічної дезадаптації відзначають так звану неефективну дезадаптацію, яка виражається у формуванні психопатологічних станів, невротичних або психопатичних синдромів, а також нестійку адаптацію як періодично виникаючі невротичні реакції, загострення акцентуованих особистих рис.

Результатом соціально-психологічної дезадаптації є стан дезадаптованості особистості.

Основа дезадаптованої поведінки складає конфлікт, а під його впливом поступово формується неадекватне реагування на умови і вимоги середовища у формі тих або інших відхилень в поведінці як реакція на систематично, постійно провокуючі чинники, справитися з якими молода людина, а особливо підліток, не може. Початком є дезорієнтація: не знає як їй поступити в даній ситуації, виконати дану непосильну вимогу, і або ніяк не реагує, або реагує першим способом, що попався. Таким чином, на початковій стадії підліток як би дестабілізується. Через деякий час ця розгубленість пройде і він заспокоїться; якщо такі прояви дес-

табілізації повторюються досить часто, це приводить до виникнення стійкого внутрішнього (незадоволеність собою, своїм положенням) і зовнішнього (по відношенню до середовища) конфлікту, який веде до стійкого психологічного дискомфорту і, як результат такого стану, до дезадаптованої поведінки.

Визначають відхилення в поведінці через призму психологічного комплексу відчуження суб'єкта від соціуму, і, отже, не маючи можливості змінити середовище, перебування в якому обтяжливо для нього самого, усвідомлення своєї некомпетентності спонукає суб'єкта до переходу на захисні форми поведінки, створенню смислових і емоційних бар'єрів у відношенні з тими, що оточують, зниження рівня домагань і самооцінки.

Ці дослідження лежать в основі теорії, що розглядає компенсаторні можливості організму, де під соціально-психологічною дезадаптованістю розуміється психологічний стан, що обумовлений функціонуванням психіки на межі її регуляторних і компенсуючих можливостей, виражається в недостатній активності індивіда, в утрудненні реалізації його основних соціальних потреб (потреба в спілкуванні, визнанні, самовираженні), в порушенні самоствердження і вільного виразу своїх творчих здібностей, в неадекватній орієнтації в ситуації спілкування, в спотворенні соціального статусу дезадаптованої молоді. В рамках зарубіжної гуманістичної психології критикується розуміння дезадаптації як порушення адаптації - гомеостатичного процесу і висувається положення про оптимальну взаємодію особи і середовища. Форми соціально-психологічної дезадаптації, за їх поняттями, така: конфлікт - фрустрація - активне пристосування. По К. Роджерсу дезадаптація - це стан невідповідності, внутрішнього дисонансу, причому головне його джерело полягає в потенційному конфлікті між установками "Я" і безпосереднім досвідом людини.

З позиції онтогенетичного підходу до дослідження механізмів дезадаптації особливе значення мають кризові, переломні моменти в житті людини, коли відбувається різка зміна його "ситуації соціального розвитку" що викликає необхідність реконструкції типу адаптивної поведінки, що склалася. У контексті даної проблеми найбільший ризик представляє момент закінчення школи. Вийшовши з-під батьківської опіки, молодь адаптується в новому для себе колективі, прагнучи самостійності, самовиявлення. У цей період можливі кардинальні зміни ціннісних орієнтирів, причиною яких можуть стати суспільні пріоритети, вплив неординарних особистостей, ставатиме розвиток організму, занижена або завищена самооцінка та ін.

Це показують результати численних досліджень, що фіксують в старшому шкільному віці помітне підвищення поширеності невротичних реакцій, неврозів і інших нервово-психічних і соматичних розладів порівняно з дошкільним віком та молодшим шкільним віком.

В.А. Семіченко запропонувала концепцію системного розгляду процесу адаптації. В її основі лежить ідея про те, що загальна ефективність процесу адаптації людини суттєво залежить від інтеграційних тенденцій особистості. Таким чином, загальний процес адаптації - це складне явище, яке має певну структуру, складається із багатьох відносно незалежних процесів. Кожен із них обслуговує певну систему відносин, які виникають у людини з відповідною системою, і в сукупності з ними та відповідними зв'язками складає певний структурний компонент. На думку автора, кожен структурний компонент процесу адаптації є в свою чергу системою, яка включає :

- а) об'єктивне явище і його умови (так звані зовнішні умови);
- б) відносини, що виникають у людини, яка адаптується з відповідним явищем (ставлення, відносини, зв'язки);
- в) індивідуальні особливості самої людини, що відповідають чи не відповідають вимогам (внутрішні умови або власні ресурси людини) [6, 2].

У відповідності до цього виділяються такі основні підсистеми : енергетична - відображає ресурсні можливості організму, її спроможність забезпечити функціонування основних систем організму в умовах підвищення енерговитрат. Мова йде про той фізіологічний механізм, що забезпечує пристосування людини як біологічної істоти, на рівні організму, до ускладнених умов діяльності. Сам процес адаптації відбувається як руйнування тих за-

собів пристосування, що не відповідають новим умовам, перш за все динамічним стереотипам. Психологічними еквівалентами, що відображають тенденції адаптування на цьому рівні, можуть бути самооцінка співвідношення самопочуття, активності та настрою, стан нервово-психічного напруження тощо.

Середовишна - відображає відносини людини та тих зовнішньо-предметних умов, що її оточують. Зміна умов може бути повною або частковою : життя в цілому, навчання, проживання (показниками адаптації, що відбувається на середовищному рівні, можуть бути відповіді на прямі запитання - задоволеність чи незадоволеність відповідними аспектами життя).

Діяльнісна - відображає здатність людини до виконання дій, що складають зміст відповідної діяльності. По-перше, це передбачає засвоєння нових дій. По-друге, подолання вже напрацьованих навичок, які в нових умовах є недоцільними. По-третє, часові витрати на виконання цих дій. Показниками адаптації до діяльності можуть бути : наявність уникнення труднощів та помилок у виконанні основних видів діяльності, доцільний розподіл навантаження протягом доби, тижня.

Соціальна - відображає входження людини в нове соціальне середовище. Соціальний аспект адаптації характеризується з одного боку, ступенем прийняття людиною норм та правил життя в новій соціальній спільності. А з іншого - ступенем прийняття цієї людиною соціальним оточенням. Показники, що відображають тенденції соціальної адаптації: задоволення людини групою, до складу якої вона входить, співпадіння індивідуальних та соціальних цінностей, соціально сприятлива позиція.

Особистісна - відображає той загальний результат адаптації, коли людина відчуває психологічний комфорт від ситуацій свого життя, приймає її як конструктивно значущу, що відкриває подальші перспективи розвитку.

Показниками особистісного рівня адаптації можуть бути: зниження особистісного рівня тривожності, домінування позитивних емоцій, відсутність бажання змінити життєву ситуацію, стійка адекватна самооцінка, впевненість у собі, у власних силах, у здатності вирішити проблеми свого життя тощо [6].

Таким чином, поняття «адаптація» є багатозначним, що відображає різноманітність та багаторівневість означуваного явища. В найбільш поширеному розумінні під адаптацією розглядають процес пристосування організму до нового середовища. Мова йде про цілісне, системне пристосування, що об'єднує біологічний, психологічний та соціальні рівні.

Адаптація до соціального середовища, як стратегічна лінія взаємодії індивіда з оточенням, завжди має свій вираз в певних когнітивних, емоційних і мотиваційно-вольових процесах. Більш того, вона на них базується. По-перше, пристосування до соціального оточення залежить від того, як людина визначає ситуацію. По-друге, емоційні стани, пов'язані з адаптованістю (задоволеність, позитивні відносини до тих, що оточують і їх прийняття, відчуття соціальної захищеності і відчуття гарантованості і т. п.) або дезадаптованості (незадоволеність і фрустрованість, тривожність, негативні відносини до тих, що оточують, неприйняття інших, відчуття соціальної незахищеності і т. п.) грають величезну роль у внутрішньому житті молодшої людини, в регуляції її поведінки і системи міжособистісних відносин. По-третє, стан дезадаптованості зазвичай є специфічним фоном для виникнення або функціонування тих або інших потреб, витікаючих з тенденції "бути" або прагнення "мати": у одних випадках суть цих мотиваційних сил виражається в тенденції "бути як інші", в інших випадках - в прагненні "володіти самим собою", з тим щоб підігнати свою поведінку під загальноприйнятні в своїй субкультурі стереотипи [7].

Молода людина, зважаючи на свої психологічні характеристики, постійно стоїть перед завданням пристосування не тільки до зовнішнього, але і до внутрішнього середовища. Адаптивна активність особистості не обмежується спрямованістю на соціальне оточення, її об'єктом є також внутрішній стан, власні характерологічні ознаки, свої недоліки і надбання, свій вибір і рішення, власний вчинок і його результати. Стороною, що взаємодіє з особою, є не тільки соціум (інші), але і власне "Я". Очікування виходять не тільки від інших, але і від самого себе: щодо самого

себе складаються цілком конкретні очікування і висуваються відповідні розпорядження і вимоги. Особа стоїть перед завданням відповідати їм, виправдати довіру щодо самої себе, погодити лінію поведінки системі вимог до себе. Правда, генезис такого роду очікувань бере свій початок у відносинах інших людей до особи і є інтеріорізацією чужої думки, але в контексті справжніх міркувань це не так важливо, значніше підкреслити момент спрямованості на самоадаптацію.

Самоприсосування як певне завдання висувається перед суб'єктом у всіх структурно-змістовних сферах самовідношення. Перед людиною виникає необхідність адаптації до своєї зовнішності і власних сенсомоторних можливостей, інтелектуальних і емоційних особливостей, результатів своєї діяльності і свого соціального статусу, нарешті, до себе як цілісної особистості, що має індивідуальну неповторність і певні ціннісні орієнтації.

Важливим моментом соціальної адаптації і самоадаптації, а відповідно й дезадаптації є формування соціальної і особистісної ідентичності. У певні життєві періоди індивід стикається з деякими труднощами у визначенні своєї ідентичності, що може стати причиною особистих криз. Таким кризовим періодом, пов'язаним з пошуком соціальної і особистісної ідентичності, є підлітковий період. Такі ж труднощі виникають і в інші життєві періоди. Наприклад, під час вступу на нову роботу, новий навчальний заклад, призначенні на нову посаду і т.п. людина стоїть перед завданням свого статусно-ролевого самовизначення. Можна послатися і на інші приклади. Щодо самоадаптації, то підвищена працездатність, розширення круга спілкування, втрата провідної ролі в сім'ї, необхідність переосмислення і внутрішнього переживання майбутнього, сенсу життя і смерті, надлишок вільного часу, наростання невпевненості і тривожності – все це у людей молодого віку веде до необхідності адаптації не тільки до нових зовнішніх умов, але і до змін в самих собі.

Дезадаптація з соціальним оточенням не проста відсутність пристосованості до інших, а складний соціально-психологічний стан. Неприйняття групою індивіда, соціально-психологічна ізоляція і зв'язаний з нею психологічний стан фрустрованості і пригніченості, неадекватність комунікативних навичок і поведінкова дезорганізація, внутрішня скутість і підкреслена сором'язливість – ось далеко не вичерпний перелік його симптомів.

Більш того, дезадаптація – це не тільки викликаний певними причинами стан, вона може виступати як деякий об'єкт прагнення з боку індивіда: індивід може активно прагнути відхилитися від групових встановлень, не приймати погляди інших і протистояти

їм, ускладнювати відносини з тими, що оточують і загострювати конфлікти. Відомо, наскільки перед молоддю в групових нормах міститься вимога пристосуватися до соціуму, погодити індивідуальну поведінку з соціальними очікуваннями і наскільки негативно оцінюється і навіть засуджується неадаптованість. Проте було б зайвим спрощенням допустити, що від соціуму завжди виходить тільки вимога пристосовування. Навпаки, в нормативній структурі тих або інших малих соціальних груп, а також ідеологічних систем може фігурувати вимога "мати свій голос", негативна оцінка беззаперечного проходження за іншими і позитивне відношення до осіб, що погано пристосовані і з цієї причини не влаштувалися в житті.

На практиці доводиться стикатися з випадками амбівалентного відношення особистості до своєї соціальної дезадаптованості: болісне відчуття власної соціальної невлаштованості і соціально-психологічного дискомфорту супроводжується компенсаторно-самостверджуючим пафосом типу "зате я не такий, як всі", "я не зобов'язаний піддавати себе чужій думці і підкорятися чужій волі" і т.д.

Самим яскравим чином внутрішньо особистісна дезадаптація виявляється тоді, коли вибір здійснений, рішення ухвалене, вчинок здійснений – начебто все гаразд, всі необхідні ланки поведінки в наявності, залишається лише перевести доконану психологічну подію в систему пам'яті індивіда і перейти до інших поведінкових актів.

Взагалі соціальна дезадаптація – це порушення взаємодії індивіда з середовищем, що характеризуються неможливістю здійснення ним в конкретних мікросоціальних умовах своєї позитивної соціальної ролі, відповідно можливостям.

Кажучи про соціальну дезадаптацію підлітків та молоді, ми повинні враховувати, що це період найбільш інтенсивного психічного, фізичного і соціального розвитку. Неможливість здійснення позитивної соціальної ролі вимушує підлітка шукати обхідні шляхи для реалізації своїх потреб в розвитку. В результаті – відхід з сім'ї або установи, де він не зміг реалізувати свої внутрішні ресурси. Інший спосіб – експерименти з наркотиками і іншими психоактивними речовинами. Наслідок таких обхідних шляхів – відкриті форми агресії, виражені в правопорушеннях.

Таким чином, соціальна дезадаптація, викликана сукупністю чинників соціального, психологічного, психосоматичного характеру, приводить до деформації основних потреб неповнолітнього, потреб в повноцінному розвитку і самореалізації. Соціальна дезадаптація породжується порушенням взаємодії неповнолітнього і соціального середовища

Література та джерела

1. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. – К.: ДЦССМ, 2002. – 536 с.
2. Денисов І.Г. Біологічні чинники девіантної поведінки та профілактика їх виявлень у вихованні громадської спрямованості у підлітковому віці // Пост методика. – 2002. – №7-8 (45-46). – С.207-212
3. Кочерга О.Профілактика негативних явищ серед учнівської та студентської молоді (наркоманія, алкоголізм, СНІД): Навч.-метод. посіб. / [Сорочинська В.Є., Удалова О.А., Штифурак В.С., Удалова О.Ю.]; Європейський ун-т. - К.: Видавництво Європейського університету, 2003. – 168 с.
4. Профілактика наркоманії: організаційні та методичні аспекти. Ітогові матеріали міжнародного проекту / Сост. І.П.Рущенко. — Харків: Фінарт, 2002. — 240 с. Методичні рекомендації до комплексної програми "Профілактика негативних явищ у дитячому та молодіжному середовищі" / Павленко А.М., Пінчук І.М., Шанренко Л.П. – К.: УДЦССМ, 2001. – 72 с.
5. Делідон С. Превентивне виховання учнівської молоді // Позакласний час. - 2005. - №3-4. - С.25-26
6. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. – К.: Наук. думка, 1993
7. Профілактика наркоманії: організаційні та методичні аспекти. Ітогові матеріали міжнародного проекту / Сост. І. П. Рущенко. — Харків: Фінарт, 2002. — 240

Соціальна дезадаптація, вызвана сукупністю факторів соціального, психологічного, психосоматичного характеру, приводить до деформації основних потребностей не повнолітнього, потребностей в повноцінному розвитку і самореалізації.

Ключеві слова: соціальна дезадаптація, адаптація, ресурсні можливості організму, динамічні стереотипи, психологічний комфорт, самооцінка, фрустрація.

Social exclusion caused by a set of factors of social, psychological, psychosomatic nature, leads to deformation of the basic needs of the minor, needs to complete the development and fulfillment.

Key words: social exclusion, adaptation, resource capabilities of the organism, dynamic patterns, psychological comfort, self-esteem, frustration.